

Kur'ân-ı Kerîm'in Anlaşılmasında Belâgatın Rolü: "Tevriye Sanatı Örneği"

Ali BULUT

Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Hız. Peygamber'e (s.a.s.) bahşedilen en büyük mucize, hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'dir. Lafzıyla da mucize olan Kur'ân-ı Kerîm'in edebî güzelliklerinden birisi de, kelime seçimindeki inceliğidir. Âyet-i kerîmeleri oluşturan kelimelerin dizilişi, sûreleri oluşturan âyetlerin sıralanışı incelendiğinde mükemmel bir uyum ve ahenk olduğu gözlenir. Kur'ân-ı Kerîm lafızlarındaki bu edebî güzellikleri izah etmek amacıyla âlimler, başta *Delâilu'l-Î'câz*, *Î'câzü'l-Kur'ân* türü olmak üzere birçok eser telif etmişlerdir. Bu eserlerin yanında belâgat kitaplarında da edebî sanatlar incelenirken Kur'an'dan örnekler verilmiş, birçok tefsirde âyetlerdeki edebî güzellikler izah edilmiştir. Tefsir, fıkıh, kelâm vb. dinî ilimler için birinci kaynak olan Kur'ân-ı Kerîm, belâgat ilminin de temel kaynağı olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm Arapların şiir ve hitabetin zirvesinde olduğu bir dönemde inmiş, dil ve üslubundaki mükemmelliği onları hayrete düşürmüştür. Bu mükemmelliğe rağmen inkârlarında ısrar edenlere de Kur'an, bir benzerini getirmeleri hususunda onlara meydan okumuştur. Bu âyet-i kerîmelerden birisinde "De ki: *'İnsanlar ve cinler, birbirine yardımcı olarak bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için bir araya gelseler, and olsun ki yine de benzerini ortaya koyamaz-*

lar.¹ buyrulurken, başka bir âyet-i kerîmede “Eğer kulumuza parça parça indirdiğimiz Kur'an'dan şüphe ediyorsanız, haydi onun gibisinden bir sûre meydana getirin ve Allah'tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın, eğer iddiamızda doğru iseniz.”² buyru-larak belâgatın zirvesinde olan inkârcıların bir sûre dahi getirmekten aciz oldukları açıkça ifade edilmiştir.

Buna rağmen Kur'an'ı inkâr eden müşrikler bile Kur'an lafzının üstünlü-ğünü kabul etmekten başka bir çare bulamamışlardır. Rivâyete göre Hz. Peygamber'in (s.a.s.) azılı düşmanlarından Velid b. Mugîre, Peygamberimizi (s.a.s.) Kur'an okurken gizlice dinlemiş ve şöyle demekten kendini alama-mıştır: “Vallahi Muhammed'den öyle sözler dinledim ki insan sözü de değil, cin sözü de. Öyle tatlı öyle etkileyici ki başı meyve dolu sonunda menba fışkırıyor.”³

Dilin doğasında olan birçok belâgat sanatınının Kur'an-ı Kerim'de de yer aldığı açıktır. İsnad, müsned, müsnedün ileyh, inşa ve haber cümleleri, kasır, fasıl-vasıl, icâz, itnâb, müsâvât gibi meânî ilmine ait konular; teşbih, hakikat, mecaz, istiâre, kinâye, ta'riz gibi beyân ilmine ait sanatlarla; tıbak, tedbic, mukabele, murâat-i nazîr, teşâbüh-i etrâf, irsâd, müşâkele, akis, leff-ü neşir, tefrik, taksim, reddü'l-acüz ale's-sadr, cinas gibi bedî ilmine ait sanatlar incelendiğinde bunlara ait örneklerin Kur'an âyetlerinde de mevcut olduğu görülür.

İşte Kur'an-ı Kerim âyetlerindeki edebî güzelliklerden birisi de, tevriye sanatıdır. Bu çalışmada önce tevriye ilgili gerekli bilgiler sunulacak, akabinde Kur'an'da geçen tevriyeli lafızlar ve bunların mânaya olan etkileri ince-lenecek ve bu etkilerin meallere yansımaları farklı meallerden örnekler verilme-k suretiyle ortaya konacaktır.

A. Tevriye

a. Tevriye Kavramının Lügat ve Terim Anlamı

Arapça وري kökünden tef'il babında mastar olan tevriye lafzı sözlükte bir haberi gizlemek anlamına gelmektedir.⁴ Bir haberi gizleyip başkasını açığa

¹ İsrâ 17/88.

² Bakara 2/23. Benzer âyetler için bk. Yûnus 10/38; Hûd 11/33.

³ İbnü'l-Esir el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garibi'l-Eser* (nşr. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, M. Muhammed et-Tenâhî), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1979 III, 139.

⁴ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., s. 1047; İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdir, I-XV, Beyrut, ts., XV, 389-390.

çıkaran kimse için "وَرَى الْخَبْرَ" denir.⁵

Aynı kökten وَاَرَى fiilinin muzari sıygası Kur'an-ı Kerim'de bir âyette, وَرَى fiili iki âyette, وَاَرَى fiilinin muzarisi ise bir yerde geçmektedir. Bu âyetlerden üçünde سَوْءَ kelimesiyle, birinde de سَوْءَ ile aynı kökten olan سَوْءَ kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Birincisi Âdem (a.s.)'in oğlu Kabil'in Habil'i öldürünce onun cesedini gömmesiyle ilgili فَتَبَعَتْ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُورِي سَوْءَةَ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَا أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِي سَوْءَةَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ ﴿Allah, kardeşinin cesedini nasıl saklayacağını ona göstermek için toprağı eşeleyen bir karga gönderdi. Karganın yaptığını görünce: "Yazıklar olsun bana, bu karganın yaptığını yapıp kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim!" dedi ve pişman olanlardan oldu." âyetidir.⁶ Diğeri فَسَوَّسَ لَهُمَا ﴿الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا ﴿يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُورِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا ﴿Ey Âdem'in çocukları, size edep yerlerinizi örten giysiler ve süslü elbiseler indirdik. Takva elbisesine gelince işte en iyi elbise odur. Bunlar Allah'ın âyetlerindedir. Belki içlerinden öğüt alanlar çıkar." şeklindeki âyettir.⁸ Dördüncü âyet ise يَتَوَارَى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ ﴿Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı, toplumundan gizlenir" âyetidir.⁹

Hadis-i şerifte ise لَمْ يَكُنْ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُرِيدُ غَزْوَةً إِلَّا وَرَى ﴿Rasulullah (s.a.s.) ne zaman bir savaşa niyet etse başka bir şeyle onu mutlaka gizlerdi." şeklinde وَرَى/gizledi fiili gelmektedir.¹⁰

Terim olarak ise tevriye, şiir veya nesirde, yakın ve uzak iki anlamı bulunan bir lafzın, zihne ilk anda gelen yakın anlamının değil de uzak anlamının kastedilmesidir. Bu iki anlamdan her ikisi de kelimenin hakikî anlamları

⁵ Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdülkâdir er-Râzî, *Muhtârû's-Sihâh* (nşr. Mahmûd Hâtır), Mektebetü Lubnân Nâşirûn, Beyrut, 1995/1415, s. 299; Ebû'l-Bekâ, *el-Kulliyât* (nşr. Adnan Derviş, Muhammed el-Mudarî), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993, s. 277; Ali Bulut, *Hamza b. Turgut el-Aydîni ve el-Hevâdî fi Şerhi'l-Mesâlik İsimli Eseri*, Samsun, 2008, tahkik kısmı s. 222.

⁶ Mâide 5/31.

⁷ A'râf 7/20.

⁸ A'râf 7/26.

⁹ Nahl 16/59.

¹⁰ Buhârî, *Sahîh*, 3/1078, hn. 2787-2788; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr fi Ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr*, Mısır, ts., 2/102. Süyûtî'nin rivâyeti şöyledir: «كَانَ إِذَا أَرَادَ غَزْوَةً وَرَى بِغَيْرِهَا»

olabileceği gibi biri hakikî diğeri mecâzî olabilir, ya da lafız müşterek (çokanlamlı) veya cinaslı (eşadlı) da olabilir.¹¹ Bu açıdan bakıldığında tevriyenin “En az iki anlama gelen cinaslı veya çokanlamlı bir kelime veya ibarenin bir anlamını kullanıp diğeri anlamını ifadenin içine gizlemeye tevriye denir.” şeklindeki tarifi daha açıklayıcı olmuştur ve bu tarif Süyûtî'nin tevriye şartlarını da destekler mahiyettedir.¹² Bir lafzın iki ayrı anlamıyla ilgili olması sebebiyle tevriye, bedî sanatların muhassinât-ı ma'neviyye/mâna ile ilgili güzelleştiriciler bölümüne dahil edilmiştir. Tevriye hayal gücü ve düşünmenin ön planda olduğu bedî sanatlardandır. Belâgat âlimlerine göre belâgatte tevriyeden daha ince, daha latif, Allah ve rasûlünün kelâmındaki müteşâbih sözleri anlama noktasında tevriyeden daha faydalı bir sanat dalı yoktur.¹³

Tevriyeye *ihâm*, *tevcih*, *tahyil* ve *muğâlata-i ma'neviyye* isimleri de verilmiştir.¹⁴ Genel hatlarıyla belâgat ilminin sınırlarını belirleyen, bu ilme sistemli olarak nihâi şeklini verdiği kabul edilen ve belâgat çalışmalarında Abdülkâhîr el-Cürçânî'den sonraki diğeri bir dönüm noktası sayılan¹⁵ Sekkâkî meşhur *Miftâhu'l-Ulûm* isimli eserinde tevriye karşılığında *ihâm* terimini kullanmıştır.¹⁶ Kullandığı ifadeden bu terimi kullanmasındaki sebebin, lafzın ilk önce

¹¹ Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, 2/182; Menderes Coşkun, “Tevriye ve Çeşitleri Üzerine Düşünceler”, *Turkish Studies International Fort he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4 Fall 2007, s. 248.

¹² Süyûtî, *İtkân*, 2/182; Coşkun, *Tevriye*, s. 248-249. Süyûtî'ye göre dört yolla tevriye gerçekleşir: İştirak/çokanlamlılık, tevâtü/eşadlılık, hakikat ve mecaz.

¹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf* (nşr. Mustafa Hüseyin Ahmed), Dâru'r-Rayyân li't-Türâs, Kahire, 1987, 4/143; Süyûtî, *el-İtkân* 182; Abdülkâdir b. Ömer el-Bagdâdî, *Hizânetü'l-Edeb ve Lübû Lübbâbi Lisâni'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., 2/40; Mahmud Ahmed Hasan el-Merâgî, *fî'l-Belâgati'l-Arabiyye İlmu'l-Bedî*, Dâru'l-Ulûmi'l-Arabiyye, Beyrut, 1411/1991, s. 79-80; Abdülkâdir Hüseyin, *Fennu'l-Bedî*, Dâru's-Şurûk, Beyrut, 1403/1983, s. 67.

¹⁴ İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü'l-Edeb*, 2/39; Bahâuddîn es-Subkî, *Arûsu'l-Efrâh fî Şerhi Telhîsi'l-Miftâh* (nşr. Halil İbrahim Halil), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, 2/344-345; M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Bilimevi, İstanbul, 2001, s. 188; Muhammed Câbir Feyyâz, “et-Tevriyetü ve Huluvvü'l-Kur'âni'l-Kerîm minhâ”, *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî*, Cilt: 2, Sayı: 34, 1403/1983, s. 250, 254.

¹⁵ Şevki Dayf, *el-Belâğa, Tatavvur ve Târîh*, Dâru'l-Maârif, Kahire, ts. s. 286-313; Saraç, *Belâgat*, s. 24; Ömer İshakoglu, *Türklerin XV-XVI. Asırlarda Arapça Belâgate Yaptığı Katkıları*, İstanbul, 2004, s. 4-5 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

¹⁶ Sekkâkî, *Miftâh*, s. 427.

yakın anlamı akla getirmesi (ihâm) olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bu isimlendirme doğrudur. Ancak yakın anlamla, uzak anlamın arkaya atılıp gizlenmesini çağrıştıran *tevriye* terimi de uygundur ve birçok belâgat âlimine göre muhtevasına en uygun olan isim de *tevriye*dir.¹⁷

Tevriye ifadesi *verâu'l-insan/insanın arkası* tabirinden alınmış gibidir. Lafızdan ilk anlaşılacak anlam arkaya itilmiş, saklanmış, diğer anlamı kastedilmiştir. Yani *tevriye*de uzak anlamın yakın anlam ile gizlenmesi söz konusudur. Sözü duyan kimse ilk anda yakın anlamın kastedildiğini sanır. Çünkü lafzın yakın anlamı göstermesi açık ve bu anlamda kullanılması daha yaygın, uzak anlamı göstermesi ise gizli ve bu anlamda kullanılması ise daha azdır. Ancak *tevriye*de, ilk akla gelen yakın anlam değil, gizli bir karineye binaen uzak anlam kastedilir. Lafzın iki anlamı da eşit şekilde anlaşılıyorsa bu durumda *tevriye*li değil, mücmel bir ifade olmuş olur.¹⁸

Tevriyenin terim olarak ortaya çıkışı cinas, seci, tıbak vb. bedî sanatlardan daha sonra olmuştur. *Tevriye* terimini tarif eden ilk belâgat âlimi muhtemelen *el-Bedî fi Nakdi's-Şi'r* isimli eseriyle (Beyrut 1407/1987, s. 97-98) Üsâme b. Munkiz (v. 584/1188)'dir. O, *tevriye*yi şöyle tarif eder: *أَعْلَمُ أَنَّ التَّوْرِيَةَ هِيَ أَنْ تَكُونَ الْكَلِمَةُ بِمَعْنَيْيْنِ فَتُرِيدُ أَحَدَهُمَا فَتَوْرِي بِالْآخَرِ* "Bil ki *tevriye*, bir kelimenin iki mânalı olup senin birini kastederek diğeriyle onu gizlemendir."¹⁹ *Tevriye* konusunda ilk müstakil eser yazan âlim olarak ise *Fazzu'l-Hitâm ani't-Tevriyeti ve'l-İstihdâm* adlı eseriyle Salahuddin es-Safedî (v. 764/1363)'nin ismi zikredilmektedir.²⁰

Kaynaklar incelendiğinde h. VI ve VIII. asırlarda Şam ve Mısır'da özel bir *tevriye* ekolü olduğu ve *tevriye*li şiir yazmanın yaygınlık kazandığı görülmektedir. Bu ekolün Şam'daki öncüsünün Şerefuddin Abdülaziz b. Muhammed b. Abdülhasen el-Ensârî (v. h. 662), Mısır'da ise Kadı Fâdil ismiyle

¹⁷ Abdünnâfi İffet Efendi, *en-Nefu'l-Muavvel fi Tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1289, 2/166; Merâgî, *İlmü'l-Bedî*, s. 77; Feyyâz, *Tevriye*, s. 254.

¹⁸ Muhammed b. Muhammed Arefe ed-Desûkî, *el-Hâşiye alâ Şerhi'l-Allâme Sa'deddin et-Teftâzânî, alâ Metni't-Telhîs*, İstanbul, 1307, 2/594; Saraç, *Belâgat*, s. 188; Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye* (nşr. Turgut Karabey, Mehmet Atalay), Akçağ Yay., Ankara, 2000, s. 112; Merâgî, *İlmü'l-Bedî*, s. 77.

¹⁹ Üsâme b. Munkiz, *el-Bedî fi Nakdi's-Şi'r*, s. 60 (Feyyâz, *a.g.m.*, s. 236.)

²⁰ İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü'l-Edeb*, 1/122, 2/39-40, 42, 88; S. A. Bonebakker, "Tawriya", *The Encyclopaedia of Islam* (New Edition), Vol. X (Fasc. 169-170), Leiden 1999, s. 395. Bu eser Muhammed Abdülaziz el-Hinnâvî tarafından neşredilmiştir (Kahire 1399/1979).

meşhur Abdurrahim b. Ali el-Beyânî (v. h. 596) olduğu zikredilmektedir.²¹ Ancak bazı belâgat âlimlerinin de ifade ettiği gibi²² dilin doğasında olan tevriyeli üslup yerine, zorlamayla yazılan ve âdetâ moda hâline gelen bu tür tevriyeli şiir ve yazılar edebiyata zarar vermiştir.

Hatta *Hizânetü'l-Edeb* isimli eserinin yaklaşık 60 sayfasını tevriye sanatına ve bu sanatla şiir yazan şairlere ayıran İbn Hicce el-Hamevî ayrıca *Kesfü'l-Lisâm an Vechi't-Tevriyeti ve'l-İstihdâm* isimli müstakil bir eser de kaleme almıştır.²³ Yine Osmanlı âlimlerinden İbn Kemal Paşa'nın da "Risâle fi't-Tevriye" isimli bir eseri vardır.²⁴

b. Tevriyenin İki Rûknü

a. **Muverrâ bih:** Lafızdan ilk anlaşılan yakın anlamdır.

b. **Muverrâ anh:** Lafızdan anlaşılan uzak anlamdır.

c. Tevriyenin Şartları

Tevriyenin şartlarına gelince öncelikle tevriyede lafzın her iki anlamının da biliniyor ve kullanılıyor olması gerekir. Tevriyede asıl maksat ve ifade edilmek istenen niyet bir sebep dolayısıyla gizlenir. Yani maksadı açıkça ifade yoluna gidilmemesi bir noktaya dayanır, doğrudan doğruya ifadesinden daha şiddetli ve tesirli olur. Siyasî ve edebî tarzlerde tevriyeli üsluptan önemli ölçüde yararlanır. Tabi tevriyeli bir ifadede cümlenin yapısı ve unsurlarının sıralanışı ikinci anlama göre de sağlam olmalı ve dil kurallarını zorlamamalıdır.²⁵

²¹ İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü'l-Edeb*, 2/107; Mikdâd Rahîm, *el-Muveşşehât fi Bilâdi's-Şâm münzû Neş'etihâ hattâ Nihâyeti'l-Karnî's-Sânî Aşera el-Hicrî*, Âlemü'l-Kütüb, yy. ts.s. 403; Ahmed Fevzi el-Heyyib, *el-Hareketü's-Şi'riyye Zemene'l-Memâlik fi Halebi's-Şehbâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986, s. 445;

²² Feyyaz, *a.g.m.*, s. 243.

²³ Bu eser 1312/1894 senesinde Beyrut'ta basılmıştır. Bu baskıya ait bir nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü, nr. 5165'de; ayrıca esere ait bir el yazma bir nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü, nr. 4027'de bulunmaktadır.

²⁴ Bu eserin el yazma iki nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır: Şehit Ali Paşa nr. 2755; Yahya Tevfik nr. 1732.

²⁵ Süyûtî, *İtkân*, 2/182; Saraç, *Belâgat*, s. 188; Coşkun, *Tevriye*, s. 250.

d. Tevriyenin Mecaz ve Kinayeden Farkı

Tevriye iki açıdan mecaz ve kinayeden ayrılır. Birincisi tevriyede kastedilen anlamı gösteren karîne genelde gizlidir. Mecaz ve kinayede ise bu karine genelde açıktır. İkincisi tevriyeli lafzın iki anlamından birisi herhangi bir alaka olmadan da anlaşılabilir. Fakat mecaz ve kinayede lafzın asıl anlamıyla mecazi ya da kinaî anlamı arasında bir alaka olması gerekir.²⁶ Bu nedenle tevriye mecaz ve kinâye gibi beyan ilmi içerisinde dahil edilmemiştir. Bedî ilmine dahil edilmesi ise lafzın ilk anda akla gelen yakın anlamının bir örtü gibi kapattığı uzak anlamın açık bir şekilde ortaya çıkmasıdır.

e. Tevriye Çeşitleri

Tevriyeli bir ifadede, lafzın uzak ve yakın anlamlarıyla ilgili bir husus dile getirilebileceği gibi, bunlar hiç söz konusu edilmeden doğrudan da tevriye yapılabilir. Buna binâen tevriye dört gruba ayrılır.²⁷

1. Mucerred Tevriye (Yalın Tevriye)

Tevriyeli ifadenin yakın veya uzak anlamıyla ilgili bir hususun dile getirilmediği tevriyedir.

Ömer b. Muhammed Sirâcuddîn el-Varrâk (v. 695/1296)'ın şu şiiri gibi:

لِقَاءِ الْمَوْتِ عِنْدَهُمُ الْأَدِيبُ	أَصُونُ أَدِيمَ وَجْهِي عَنْ أَنَاسِ
وَلَوْ وَفَى بِهِ لَهُمْ "حَبِيبُ"	وَرَبُّ الشَّعْرِ عِنْدَهُمْ بَغِيضُ

Bazı insanlara yüz suyu dökmem
Onlara göre edip demek ölümle karşılaşmaktır
Onlara göre şiir söyleyen kötüdür
Şairi Habib (b. Evs) de olsa

²⁶ Desûkî, *Hâşiye*, 2/594; Abdülmüteâl es-Saidî, *Bugyetü'l-İzâh fî Telhisi'l-Miftâh fî Ulûmi'l-Belâga*, Mektebetü'l-Âdâb, Kahire 1997, 4/25-26, dn. 7; Besyûnî Abdülfettâh Besyûnî, *İlmu'l-Bedî*, Kahire, 1987, s. 55.

²⁷ Bagdâdî, *Hizâne*, 2/243-251; Ebû'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 277-279; Saraç, *Belâgat*, s. 188; Nusreddin Bolelli, *Belâgat Beyân-Meânî-Bedî İlimleri Arap Edebiyatı*, İFAV, İstanbul, 2001, s. 345-351; Muhyiddîn ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhâ*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1992, 4/293-296.

Bu şiirdeki “Habib” lafzının iki anlamı vardır. Birincisi ve yakın anlamı “dost, sevgili”, ikincisi ve uzak anlamı ise meşhur şair Ebû Temmâm Habib b. Evs'tir ve burada bu ikinci anlam kastedilmiştir.²⁸

2. Muraşşah Tevriye (Kapalı Tevriye)

Tevriyeli ifadenin yakın anlamıyla ilgili bir hususun söylenildiği tevriyedir.

Arap şiirinde belâgat kitaplarındaki en yaygın misallerden birisi Hamâse şairlerinden Yahyâ b. Mansûr el-Hanefî (v. 616/1219)'nin şu şiiridir:

فَلَمَّا نَأَتْ عَنَّا الْعَشِيرَةُ كُلُّهَا   أَنْحْنَا، فَحَالَفَنَا السُّيُوفُ عَلَى الدَّهْرِ
فَمَا أَسْلَمْتَنَا عِنْدَ يَوْمِ كَرِيهَةٍ   وَلَا نَحْنُ أَعْضَيْنَا الْجُفُونَ عَلَى وَثْرِ

Bütün aşiret bizim yanımızdan uzaklaşınca
Çöktük, zaman üzerine kılıçlarımızla yeminleştik
Zor günde onlar bizi (düşmana) teslim etmedi
Biz de kılıçları kınlarına sokmadık.

Burada tevriyeli kelime الجُفُون lafzıdır. Bu lafzın ilk ve yakın anlamı “göz kapakları”, ikinci ve uzak anlamı ise “kılıç kınları” şeklindedir. Burada uzak anlamı kastedilmiştir. Lafzın öncesindeki أَعْضَيْنَا fiili de yakın anlamı akla getirmektedir.²⁹

3. Mubeyyen Tevriye (Açık Tevriye)

Tevriyeli ifadenin uzak anlamıyla ilgili bir hususun zikredildiği tevriyedir.

İbn Senâ el-Mulk (Hibetullah b. Cafer) (v. 608/1212)'in şu şiiri buna misaldir:

لَهَانَ عَلَيَّ مَا أَلْقَى بِرَهْطِكَ   أَمَّا وَاللَّهِ لَوْلَا خَوْفُ سُحْطِكَ
وَلَيْسَ هُمَا سِوَى قَلْبِي وَقُرْطِكَ   مَلَكَتِ الْخَافِقَيْنِ فَتِهَتْ عُجْبًا

Vallahi! Senin öfkenden korkmasaydım
Adamlarının bana olan davranışını önemsemezdim
İki çarpana sahip oldun da kendini beğenmişlikten yolunu şaşırдың
Oysa o ikisi, benim kalbim ve senin küpenden başkası değil

²⁸ Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984, s. 363; Besyûnî, *İlmu'l-Bedî*, s. 45; Merâgî, *İlmü'l-Bedî*, s. 81; Bolelli, *Belâgat*, s. 345.

²⁹ Bedreddin b. Malik, *el-Misbâh fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî* (nşr. Husnî Abdülcelil Yûsuf), Mektebetü'l-Âdâb, yy., ts., s. 260-261; Celâlüddin el-Kazvîni, *el-İzâh fi Ulûmi'l-Belâga*, Kahire, ts., 2/353; Besyûnî *İlmu'l-Bedî*, s. 48; Merâgî, *İlmü'l-Bedî*, s. 78-79; Şehhât Muhammed Abdurrahman Ebû Setit, *Dirâsât Menhecîyye fi İlmi'l-Bedî*, Kahire, 1414/1994, s. 132; Feyyâz, *Tevriye*, s. 257.

Burada tevriye, iki anlamı olan *الْخَافِقَيْنِ* lafzı üzerindedir: Birincisi ve yakın anlamı “doğu-batı”, ikincisi ve uzak anlamı ise “kalbi ve sevgilinin küpesi” olup kastedilen de bu ikinci anlamdır ve ikinci beytin sonunda buna işaret edilmiştir.³⁰

Yine şu beyit de mubeyyen tevriyeye örnektir:

حَسْبُكَ اللهُ تَعَالَى   أَيُّهَا الْمُعْرِضُ عَنَّا

Ey bizden yüz çeviren kişi
Allah sana yeter, gel

Bu beyitteki *تَعَالَى* lafzının iki anlamı vardır: Yakın anlamı “yüce”, uzak anlamı ise “gel” şeklindedir.³¹

4. Muheyze' Tevriye (Hazırlanmış Tevriye)

İki anlamlı bir lafızdan önce veya sonra bulunan kelimeye bağlı olarak var olan tevriyedir. Tevriyeli lafzın öncesi veya sonrasında böyle bir lafız olmazsa muheyze' tevriyeden söz edilemez.

Hz. Ali (r.a.)'nin Eş'as b. Kays hakkında söylediği şu söz muheyze' tevriyenin güzel bir örneğidir:

"إِنَّهُ كَانَ يَحُوكُ الشِّمَالَ بِالْيَمِينِ" "İhramları sağ eliyle dokurdu." Bu sözdeki *الشِّمَالَ* lafzının yakın anlamı “sol el”, uzak anlamı ise ihram mânasına gelen “şemle” kelimesinin çoğuludur ve maksat da budur. Eğer “şimâl” lafzından sonra “yemin” lafzı gelmeseydi o zaman tevriyeden bahsedilemezdi.³²

Şairin şu beyti de bu tür tevriyeye misaldir:

فَهَلْ رَأَيْتَ شَيْئًا مِنَ الْقُصُورِ   شَاهَدْتُ كَثِيرًا مِنْ آثَارِ الْمُضَرِّيِّينَ

Mısırlıların birçok tarihi eserini gördüm
Herhangi bir kusur gördün mü?

Bu beyitte *الْقُصُورِ* lafzının yakın anlamı kasr/saray kelimesinin çoğulu olan “saraylar”, uzak anlamı ise “kusur, eksiklik” şeklindedir ve maksat da budur.³³

Kur'an-ı Kerim'de tevriye konusuna geçmeden önce kısaca tevriyenin

³⁰ Besyûni, *İlmu'l-Bedî*, s. 52; Abdülkâdir Hüseyin, *Fennu'l-Bedî*, s. 68-69; Feyyâz, *Tevriye*, s. 260; Bolelli, *Belâgat*, s. 349-350.

³¹ Bolelli, *Belâgat*, s. 350.

³² Besyûni, *İlmu'l-Bedî*, s. 54; Ebû Setit, *Dirâsât*, s. 135-136; Bolelli, *Belâgat*, s. 350.

³³ Bolelli, *Belâgat*, s. 350.

günlük hayatımızdaki yerinden de bahsetmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Tevriye günlük hayatta zor durumda kalıp da yalan söylememek istendiğinde başvurulan bir yoldur. Meselâ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Bedir kuyularına geldiğinde, kimlerden olduklarını soran bir kişiye, durumlarını gizlemek amacıyla "Min mâin/Sudan" cevabını vermiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) bununla sudan yaratıldıklarını kastetmiş, soran kişi ise Su kabilesini anlamıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu şekilde tevriyeli bir ifade kullanmış, kim oldukları da açığa çıkmamıştır.³⁴ Burada her iki mâna da lafzın hakiki mânasıdır.

Hz. Ebû Bekir (r.a.)'in hicret esnasında devesinin terikesine bindirdiği Hz. Peygamber'le (s.a.s.) giderken birisinin "Bu kim yâ Ebâ Bekr?" diye sorması üzerine "Bana yolu gösteren bir adam" şeklinde verdiği cevap tevriyenin güzel bir örneğidir. Hem Hz. Peygamber'e (s.a.s.) bir zarar gelmesini hem de yalan söylemeyi istemeyen Hz. Ebû Bekir aslında mecazî mânayı yani İslâm yolunu kastetmiş, soru soran kişi ise verilen cevaptan gerçek mânayı yani rehber ve klavuz anlamını çıkarmıştır.³⁵

Yine sahabilerden Suveyd b. Hanzala (r.a.) yaşadığı bir olayı şöyle anlatıyor: "Rasulullah'a (s.a.s.) gitmek üzere yola çıkmıştık. Beraberimizde Vâil b. Hucre (r.a.) da vardı. Yolda onu bir düşmanı yakaladı. Herkesi yemin etmeye zorladılar. Ben, "O, kardeşimdir" diye yemin ettim. Bunun üzerine onu serbest bıraktılar. Rasulullah'a gelince olup biteni anlattım. "(Önümüzü kesen) grup herkesi yemine zorladı, ben de onun kardeşim olduğuna yemin ettim" dedim. "Doğru söylemişsin, müslüman müslümanın kardeşidir!" buyurdular."³⁶

Hz. İbrahim (a.s.)'in, hanımı Sâre'yi zorba kralın şerrinden korumak amacıyla "Bu, kardeşimdir"³⁷ şeklinde İslâm kardeşliğini kastetmesi de tevriyenin misallerindendir.

Mütekaddim edip ve şairlerin şiirlerinde tevriyeli ifadelerin az olduğu gö-

³⁴ İbn Hicce el-Hamevî, *Hizâne*, 2/40; Merâgî, *İlmü'l-Bedî*, s. 77-78; Ebû Setî, *Dirâsât*, s. 129; Besyûnî, *İlmü'l-Bedî*, s. 56; Abdülkâdir Hüseyin, *Fennü'l-Bedî*, s. 66-67.

³⁵ İbn Hicce el-Hamevî, *Hizâne*, 2/40-41; Merâgî, *İlmü'l-Bedî*, s. 77; Ebû Setî, *Dirâsât*, s. 128; Abdülkâdir Hüseyin, *Fennü'l-Bedî*, s. 67.

³⁶ Ebû Dâvûd, Eymân 8 (3256); İbn Mâce, Keffârât 14 (2119).

³⁷ Buhârî, *Sahîh* (nşr. Mustafa Dîb el-Bugâ), Dâru İbni Kesîr, Beyrut, 1987, 5/2018; 6/2549; Sabbâh Ubeyd Dirâz, "et-Tevriye" *el-Mevsûatü'l-İslâmiyye el-Âmme*, Kahire 1422/2001, s. 434.

rülür. Tevriyeli olan ifadeler de tevriye yapmak maksadıyla kullanılmamış, bilakis bu onlarda tabii bir üslup olarak ortaya çıkmıştır. Ancak özellikle de h. VI. asırdan itibaren edip ve şairler bilinçli olarak tevriyeli ifadeler kullanmaya başlamışlar, bundan sonra nazım ve nesirde bu tür ifadeler yaygınlaşmıştır.³⁸

Cahiliye şairlerinden Amr b. Kûlsüm'ün muallakasında geçen şu beytinde tevriyeli ifade bulunmaktadır:³⁹

مُسْغَشَعَةً كَأَنَّ الْحُصَّ فِيهَا إِذَا مَا الْمَاءَ خَالَطَهَا سَخِينَا
İçinde Yemen safranı varmış gibi (kıpırkırmızı) olur.
(Bize şarabı), içine su katarak sun, ki su katıldığında biz cömert oluruz.

Buradaki “sehînâ” kelimesinin iki anlamı vardır: İlk ve yakın anlamı sıcaklık, ikinci anlamı ise cömertliktir. Burada da ikinci anlamı kastedilmiştir.⁴⁰

Yine Nâbiga ez-Zübeynî'nin aşağıdaki beytinde de tevriyeye misal bulunmaktadır:⁴¹

تَحْتَ الْعَجَاجِ وَأُخْرَى تَعْلُكُ اللَّجْمَا خَيْلٌ صِيَامٌ وَخَيْلٌ غَيْرُ صَائِمَةٍ
Bazı atlar ayakta bazıları da ayakta değil
Diğerleri de toz altında, gemlerini geveliyor

Bu beyitteki “sıyâm” lafzının iki anlamı vardır. Birinci ve yakın anlamı yeme-içmeyi terk etmek, ikinci ve uzak anlamı ise ayakta olmaktır ve mak-sat da bu ikincisidir.

Türk edebiyatında Zâtî'nin şu beyti buna en çok verilen örneklerden biridir.⁴²

Gül gülse daim ağlasa bülbül acep değil
Zira kimine ağla demişler kimine gül

Bu beytin ikinci mısrasındaki *gül* kelimesinin iki anlamı vardır: Birincisi Gülmek fiilinden *gül* emri, ikincisi ise çiçek ismi. Mısradaki *ağla* kelimesi lafzın yakın anlamı olan gülmek fiilinin emir kipini akla getirmektedir.

³⁸ Merâgî, *İlmü'l-Bedî*, s. 80; Ebû Setî, *Dirâsât*, s. 138.

³⁹ Şerafettin Yaltkaya, *Muallakat Yedi Askı*, MEB Yay., İstanbul, 1989, s. 38, 132; Nurettin Ceviz vd., *Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları*, Ankara Okulu, Ankara, 2004, s. 82, 89.

⁴⁰ İbn Hicce el-Hamevî, *Hizâne*, 2/41; Ebû Setî, *Dirâsât*, s. 138.

⁴¹ Feyyâz, *Tevriye*, s. 245; Ebû Setî, *Dirâsât*, s. 138.

⁴² Saraç, *Belâgat*, s. 190; Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat*, s. 112.

Fakat şair burada kelimenin uzak mânası olan gül ismini kastetmiştir.

Yine Nef'î'ye ait şu mısralar da tevriyeye güzel bir örnektir:⁴³

Bana Tahir Efendi kelb demiş
İltifatı bu sözde zahirdir.
Malikî mezhebim benim zira
İtikadımca kelb tahirdir.

Nef'î burada “kelb/köpek tahirdir” derken iki anlamı kastetmiştir. Birincisi Maliki mezhebinde kelbin temiz kabul edilmesi, ikincisi ve asıl maksadı da nazıkçe ve üstü örtülü bir şekilde Tahir Efendi'ye kelb denilmesidir.

Buna benzer misalleri çoğaltabiliriz.

B. Kur'ân-ı Kerîm'de Tevriye ve Meallere Yansıması

Bazı âlimler Kur'ân-ı Kerîm'de tevriye olmadığını söylese de⁴⁴ başta belâgat kitapları olmak üzere tefsir ve Kur'an ilimlerine dair kitaplarda bazı âyetler tevriye sanatına misal olarak verilmektedir. Sekkâkî'ye göre Kur'ân-ı Kerîm'deki müteşâbih âyetlerin çoğunda tevriye vardır.⁴⁵ Çünkü bu şekilde gelen âyetlerin zahiri anlamı kabul edildiğinde Allah hakkında el, yüz, oturmak vb. tescime yani Allah'ın insan biçiminde tasavvur edilmesine götüren hususlar ortaya çıkmaktadır. Allahu Teâlâ ise bütün bunlardan münezzehtir.

Kur'ân-ı Kerîm'de tevriye sanatına misal olarak takdim edilen âyetlerin sayısı azdır. Başta belâgat eserleri olmak üzere tefsir ve Kur'an ilimlerine ait ulaşabildiğimiz kaynakları tarayarak tevriyeye örnek verilebileceğine kanaat getirdiğimiz âyetleri burada Türkçe meallerindeki yansımasına yer vererek ele alacağız.⁴⁶

⁴³ Coşkun, *Tevriye*, s. 250.

⁴⁴ Feyyâz, *Tevriye*, s. 232-279.

⁴⁵ Ebû Yâkûb Yûsuf es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, s. 427.

⁴⁶ İncelediğimiz mealleri simgeleştirerek kullandık. Bu simgeler ve karşılıkları şöyledir: AB: Ali Bulaç, DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı, DV: Diyanet Vakfı, EO: Elmalılı Hamdi Yazır Orijinal Meali, EHY: Elmalılı Hamdi Yazır Sadeleştirilmiş Meali, ÖNB: Ömer Nasuhi Bilmen, ME: Muhammed Esed, ÖD-HE: Ömer Dumlu, Hüseyin Elmalı, SY: Suat Yıldırım, SA: Süleyman Ateş, YNÖ: Yaşar Nuri Öztürk.

a. Bakara sûresi (2), 143. âyet

﴿ وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ ﴾

Âyet-i kerîmede وَسَطًا lafzında tevriye vardır.

Vasat lafzı şu mânalara gelmektedir:⁴⁷

Orta, vasat: شَيْءٌ وَسَطٌ demek iyiyle kötü arasında demektir.

Hayırlı, en hayırlı, âdil, en âdil, en iyi, en üstün: Her şeyin vasatı, en adili demektir. İfrat ve tefritten uzak, mutedil.

Vasat lafzının Arapçada ilk konulduğu anlamın *iki şeyin ortası* şeklinde olduğu görülmektedir. Vasat lafzı Türkçeye de girmiştir. Türkçede *vasat* lafzı, *vasat*, *orta*, *ara* vb. anlamlarda kullanılmaktadır.⁴⁸ “Vasat bir öğrenci” dendiğinde ne başarılı ne başarısız, orta derecede bir öğrenci olduğu anlaşılır.

Âyet-i kerîmedeki وَسَطًا lafzının anlamı ise birçok tefsir, belâgat ve sözlük müellifine göre *en hayırlı, âdil, en iyi, üstün, en üstün* mânasına gelmektedir.⁴⁹

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) âyetteki وَسَطًا lafzını عَدْلًا “adil” şeklinde tefsir ettiği rivâyet edilmiştir.⁵⁰ Yine Zürcânî, Münâvî, Mübârekfûrî gibi hadis âlimlerine göre de âyetteki vasat lafzıyla “adil, üstün ve hayırlı kimseler” kastedilmiştir.⁵¹

⁴⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, s. 1049; İbn Kuteybe, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân* (nşr. Ahmed Sakr), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1978, s. 64; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve l'râbuh* (nşr. Abdülcelil Abduh Şelebî), Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1988, 1/219; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 7/430; Ebû'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 938; İsmail b. Hammad el-Cevherî, *Sihâh Tâcü'l-Lüga ve Sihâhu'l-Arabîyye* (nşr. Ahmed Abdülgafûr Atâr), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1984, 3/1167; Süyûtî, *Mu'teraku'l-Akrân fi l'câzi'l-Kur'ân* (nşr. Ahmed Şemsuddîn), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, 3/254

⁴⁸ Mehmet Doğan vd., *Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber Yay., Ankara, 1992, s. 1137.

⁴⁹ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/219; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/198; Cevherî, *Sihâh*, 3/1167; Süyûtî, *İtkân*, 2/182; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî el-Ensârî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1985, 2/153; Zürcânî, *Şerhu'z-Zürcânî alâ Muvattai'l-İmâm Mâlik*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 1411, 1/407.

⁵⁰ Buhârî, *Sahîh*, 6/2675, hn. 6917; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 397, hn. 6477; Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 2/295, hn. 3062; Tirmizî, *Sünen*, 5/207, hn. 2961. Tirmizî bu hadisin hasen ve sahih olduğunu söylemiştir.

⁵¹ Zürcânî, *Şerhu'z-Zürcânî alâ Muvattai'l-İmâm Mâlik*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 1411, 1/407; Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, el-Mektebetü't-Ticâriyye el-Kübrâ, Mırsır, 1356, 3/51; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-X, Beyrut, ts., 8/238.

Lafızla ilgili olarak Arap kelâmından örnek veren İbn Kesir'e göre "كَانَ" "vasatan" ifadesi "الله صلى الله عليه وسلم وَسَطًا فِي قَوْمِهِ" "nesepeçe en üstünü" anlamına gelmektedir.⁵²

Kelimedeki sin harfi وَسَطٌ şeklinde cezimli olarak geldiğinde ise mekan zarfı olarak *iki şeyin ortası* anlamında kullanılmaktadır. زَيْدٌ وَسَطُ الدَّارِ cümlesi "Zeyd evin ortasındadır", صَلَّيْتُ وَسَطَ الْقَوْمِ cümlesi de "İnsanların ortasında namaz kıldım" mânasına gelmektedir. Ancak fethalı olduğunda hem iki şeyin ortası hem de en adil, en üstün mânalarına gelmektedir.⁵³

Kalem sûresi (68) 28. âyette geçen "قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ" âyetindeki "evsatuhum" ifadesine de bazı meallerde "*ortancaları*" şeklinde anlam verilirken, bazılarında da "*en iyileri*" şeklinde anlam verilmiştir. Zemahşeri, İbn Kesir, Süyûtî, Ebû'l-Bekâ vb. âlimlerin de zikrettiği *en hayırlı-ları*, *en adilleri* şeklindeki anlama uygun mealler kanaatimizce daha isabetli gözükmektedir.⁵⁴ İ'râbu'l-Kur'an müellifi Muhyiddin ed-Dervîş'in de ifade ettiği gibi bu âyette de tevriye vardır.

Ayrıca hem âyetin devamında gelen لَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ "insanlar üzerine şahitler olasınız" ifadesi, hem de İmrân sûresi (3) 110. âyetindeki "Siz insanlığın iyiliği için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz" ifadesi de ikinci anlamı desteklemektedir. Bu halde âyetin anlamının "Böylece sizi en adaletli bir ümmet kıldık ki insanlar üzerine şahitler olasınız."⁵⁵ şeklinde verilmesi daha isabetli gözükmektedir. Âyetin "insanlar üzerine şahitler olasınız" kısmı uzak anlamını çağrıştırdığı için buradaki tevriye mubeyyendir.

Bunun yanında bazı kaynaklarda âyette tevriye olduğu ifade edilmekle birlikte ortada giden bir ümmetin en hayırlı ümmet olup uçlarda gidenlerde bozulmalar olacağına da işaret edilmiştir.⁵⁶

Meallerde âyetin anlamı iki şekilde de verilmiştir:

a. Yakın anlamı verenler

AB: Böylece biz sizi, insanlara şahid (ve örnek) olmanız için orta (vasat)

⁵² İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kahraman Yay., İstanbul, 1992, 1/275.

⁵³ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, s. 1049; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 2/154.

⁵⁴ Zemahşeri, *Keşşâf*, 4/591; İbn Kesir, *Tefsîr*, 8/223; Süyûtî, *Mu'teraku'l-Akrân*, 2/24; Ebû'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 939.

⁵⁵ Âyetteki *vasat* ifadesi hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Ünver, *Kur'an'dan Mesajlar*, Sidre Yay., Samsun, 2000, s. 157-162.

⁵⁶ Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'an*, 1/201-203.

bir ümmet kıldık.

DİB (Eski): Böylece sizi insanlara şahid ve örnek olmanız için tam ortada bulunan bir ümmet kıldık.

DİB (Yeni): Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. (Âyetteki “orta ümmet” ifadesi ile, âdil, seçkin, her yönüyle dengeli, haktan asla ayrılmayan, önder, bütün toplumlarca hakem kabul edilecek bir ümmet kastedilmektedir.)

EO: ve işte böyle sizi doğru bir caddeye çıkarıp ortada yürüyen bir ümmet kıldık ki siz bütün insanlar üzerine adalet nümunesi, hak şahidleri olasınız.

EHY: ve işte böyle sizi doğru bir caddeye çıkarıp ortada yürüyen bir ümmet kıldık ki siz bütün insanlar üzerine adalet nümunesi, hak şahidleri olasınız,

ME: Ve böylece sizin dengeli ve ölçülü bir toplum olmanızı istedik ki [hayatınızla] tüm insanlığın huzurunda hakikatin şahitleri olasınız.

SA: Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki insanlara şahid olasınız.

YNÖ: İşte böyle! Biz sizi, insanlar üstüne tanık olasınız, resul de sizin üstünüze tanık olsun diye, orta yolu izleyen bir ümmet yaptık.

b. Uzak anlamı verenler:

SY: Ve işte böylece Biz sizi örnek bir ümmet kıldık ki insanlar nezdinde Hakk’ın şahitleri olasınız.

DV: İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resül’ün de size şahit olması için sizi muteditil bir millet kıldık.

b. Tâhâ sûresi (20), 5. âyet

﴿الرَّحْمٰنُ عَلٰى الْعَرْشِ اسْتَوٰى﴾

İstivâ lafzı çokanlamlı bir kelime olup şu mânalara gelmektedir:⁵⁷

1. Düzelmek: سَوَّيْتُ الشَّيْءَ فَاسْتَوٰى “Bir şeyi düzelttim, o da düzeldi.” denir.
2. Bir yere çıkıp yerleşmek ve oturmak: أَيْ عَلَاً وَاسْتَقَرَّ: “Hayvanın sırtına istivâ etti. Yani çıkıp yerleşti.” استَوَيْتُ فَوْقَ الدَّابَّةِ” cümlesi “Hayvanın üstüne çıktım”, فَوَيْتُ فَوْقَ الْبَيْتِ cümlesi “Evin üstüne çıktım” mânasınadır. Bu iki âlim ﴿فَإِذَا اسْتَوَيْتَ أَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلِّ﴾⁵⁸ “Sen, yanındakilerle birlikte gemiye yerleştiğinde...” âyeti de bu

⁵⁷ İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Kur'ân*, s. 277; Cevheri, *Sihâh*, 6/2385;

⁵⁸ Mü'minûn 23/28.

mânayı ihtiva etmektedir.

3. Yönelmek: استَوَى إِلَى السَّمَاءِ ifadesi “Göğe yöneldi.” demektir.

4. Hakim olmak ve galip gelmek:

قَدْ اسْتَوَى بِشَرِّ عَلَى الْعِرَاقِ   مِنْ غَيْرِ سَيْفٍ وَدَمٍ مُهْرَاقِ

Bişr, Irak’a kılıçsız ve kan akmaksızın hâkim oldu.

5. Yaşlanmak: اسْتَوَى الرَّجُلُ، إِذَا انْتَهَى شَبَابَهُ

İstivâ lafzının bu anlamlarına bakıldığında عَلَى harfi cerriyle iki anlama geldiği görülür: Birincisi bir yere oturmak ve yerleşmek, ikincisi ise hükümrân olmak. Kaynaklarda âyet-i kerîmede *hükümran olmak*, *egemen olmak*, *hâkim olmak* anlamının kastedildiği zikredilmiştir. Çünkü Allah hakkında bir yere oturmak, yerleşmek gibi teccime götüren eylemler muhal olup Allah mekandan münezzehtir. Bu karîneye binaen istivâ lafzının uzak anlamda olduğu ifade edilmiştir.⁵⁹ Burada lafzın öncesinde ve sonrasında uzak ya da yakın anlamını çağrıştıracak bir ifade bulunmadığı için bu türe mucerred tevriye denir. Ancak arş lafzı *saray*, *taht* vb. anlamda kabul edilirse yakın anlamı çağrıştıracığı için bu durumda muraşşah tevriye olur. Fakat âyetteki arş lafzının bu anlamlarda olduğu kabul edilmemektedir.⁶⁰

Zemahşerî “istivâ” lafzını Arapların kullanımından misaller vererek izah eder. Ona göre "اسْتَوَى فَلَانٌ عَلَى الْعَرْشِ" ifadesi hükümranlıktan kinâye olup gerçekten arşa veya tahta oturmayı gerektirmez. Zemahşerî burada lafızları tek tek ele almayı bir bütün olarak bakar. Ona göre burada bir deyim kullanılmıştır ve tevriye söz konusu değildir. Aynı şekilde "يَدُ فُلَانٍ مَبْسُوطَةٌ" “Falanın eli açıktır” ve "يَدُ فُلَانٍ مَعْلُولَةٌ" “Falanın eli sıkıdır” ifadeleri de kişinin cömertliği ve cimrilikinden kinâyedir.⁶¹

Bazı âlimlere göre âyette tevriye değil, istiâre-i temsiliyye vardır. Allah’ın varlıklar üzerindeki tasarrufu kralın hükümrânlık tahtına oturmasına benzetilmiştir.⁶² Âyetteki ifade bir deyim olarak kabul edildiğinde bu da mümkün olmaktadır.

Tevriyeli kabul edildiğinde âyetin meali şu şekilde olmaktadır: “Rahman

⁵⁹ İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü'l-Edeb*, 2/40; Ebü'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 277; Süyûtî, *İtkân*, 2/182; Abdünnâfi İffet Efendi, *en-Nef'u'l-Muavvel*, 2/167; Abdülkâdir Hüseyin, *Fennu'l-Bedî*, s. 69.

⁶⁰ Ebü'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 277.

⁶¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/52.

⁶² Desûkî, *Hâşiye*, 2/596.

her şeyi hâkimiyeti altına almıştır.” Kanâatimizce âyet sadece arşa hâkim olmayı değil, her şeye yani kâinata hâkim olmayı ifade etmektedir. Bu nedenle “Rahman arşa hükmetmektedir.” şeklinde verilen mealler de biraz eksik gözükmektedir.

a. Yakın anlamı verenler

SA: Rahmân Arş'a istivâ etmiş(kurulmuş)tur.

b. Uzak anlamı verenler

DİB (Eski) : Rahman arşa hükmetmektedir.

DV: Rahmân, Arş'a istivâ etmiştir. *Veya: Rahman, Arş'ı hükmü altına almıştır.*

EO: O rahmân Arş üzerine istivâ buyurdu.

YNÖ: O Rahman, arş üzerine egemenlik kurmuştur.

Kanâatimizce şu üç mealin verdiği mânalar daha isabetli gözükmektedir:

ME: O sınırsız rahmet Sahibi ki mutlak kudret ve hükümrânlık tahtına kurulmuştur.

ÖD-HE: Rahman her şeyi hâkimiyeti altına almıştır.

SY: Odur Rahman: Rububiyet Arşına kurulan, kâinata hükümrân.

c. Zâriyât sûresi (51), 47. âyet

﴿وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ﴾

Burada “eyd” lafzı iki anlama gelmektedir:

Vücudun bir organı olan *el(ler)*.

Güç, kuvvet.

Ferrâ, İbn Kuteybe, Zeccâc ve Zemahşerî "بِأَيْدٍ" ifadesini "بِقُوَّةٍ" "kuvvetle" şeklinde izah ederler. Zemahşerî ve Râzî ayrıca "أَيْدٍ" "eyd" ve "أَدٍ" "ad" lafızlarının kuvvet anlamına geldiğini söyler. Hatta Râzî, Cevherî dışında ne lügat âlimlerinden ne de müfessirlerden buradaki "بِأَيْدٍ" ifadesini *yed/el* lafzının çoğulu olarak zikreden hiç kimseyi bilmediğini söyler.⁶³ Bu durumda lafız, asıl anlamında kullanıldığı için bazı âlimlere göre tevriye ortadan kalkmış olur. Bahâuddîn es-Sübki (ö.h. 773) de buna işaret eder.⁶⁴ Ancak

⁶³ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1980, 3/89; İbn Kuteybe, *Garibu'l-Kur'an*, s. 422; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, 5/57; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/404; Râzî, *Muhtârû's-Sihâh*, s. 209.

⁶⁴ Subki, *Arâsu'l-Efrâh*, 2/345.

kanâatimizce "بَائِدٌ" ifadesi asıl anlamında da kullanılsa yine iki anlamı da çağrıştırmakta ve tevriye ortadan kalkmamış olmaktadır. Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi hakiki ve mecazi anlamdaki lafızlarla tevriye olabildiği gibi eşadlı ve müşterek/çokanlamlı lafızlarla da tevriye gerçekleşir.

Âyetteki lafzı, "yed/el" kelimesinin çoğulu olarak aldığımızda ﴿وَأَذْكُرْ عِبَادَنَا﴾ "Güçlü ve ileri görüşlü kullarımız olan İbrahim'i, İshak'ı ve Yâkûb'u da an" şeklindeki Sâd sûresi (38) 45. âyetindeki "بَائِدٌ" ifadesi de "أُولِي الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ" "güçlü ve ileri görüşlü" ifadesinin el lafzının çoğulu olarak *güç* ve *kuvvet* anlamına geldiğini desteklemektedir.

Âyet-i kerime okunduğunda ilk anda *el* anlamı akla gelmektedir, önce-sindeki "binâ ettik" fiili de bu anlamı akla getirmektedir, ancak kaynaklarda âyette "بَائِدٌ" lafzıyla *güç*, *kuvvet* anlamının kastedildiği zikredilmiştir.⁶⁵ Buradaki tevriye muraşşaktır. Çünkü binâ etmek fiili yakın anlam olan *el* mânasını çağrıştırmaktadır.

Desûkî'ye göre ise bu âyette istiâre-i temsiliyye vardır. Allah'ın, kudretiy-le göğü yaratması bir binanın elle inşasına benzetilmiştir.⁶⁶ Âyetteki bir lafza göre değil de âyetin bütünü bir deyim olarak ele alındığında istiâre-i temsiliyyenin olduğunu da söyleyebiliriz.

Tevriyeyi kabul edip ikinci anlamı dikkate aldığımızda âyetin mealî şu şekilde olmaktadır: "Biz gökyüzünü kuvvetle yükselttik. Kuşkusuz bizim bundan daha fazlasını yapmaya da gücümüz vardır." İncelediğimiz Türkçe meallerde genelde ikinci anlam verilmiştir.

a. Yakın anlamı verenler

DV: Göğü kendi ellerimizle biz kurduk ve biz (onu) elbette genişleticimiz.

YNÖ: Göge gelince, onu biz ellerimizle kurduk. Hiç kuşkusuz biz, genişleticileriz.

b. Uzak anlamı verenler

DİB (Eski): Göğü, gücümüzle Biz kurduk; şüphesiz biz onu genişletici-

⁶⁵ Ebü'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 278; Süyûtî, *İtkân*, 2/182; Ebü Abdillâh Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrahim), Daru'l-Marife, Beyrut, 1391, 3/445; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996, 3/239.

⁶⁶ Desûkî, *Hâşiye*, 2/596.

yiz.

EO: Bir de Semaya bakın biz onu kuvvetle bina ettik ve şübhe yok ki biz çok vüs'a malikiz.

ME: Evreni [yaratıcı] güc[ümüz] ile inşa eden Biziz: ve, şüphesiz, Biziz onu istikrarlı bir şekilde genişleten.

ÖD – HE : Biz gökyüzünü kuvvetle yükselttik. Kuşkusuz bizim bundan daha fazlasını yapmaya da gücümüz yeter.

SA: Göğü sağlam yaptık, biz genişleticiyiz (kudretimiz geniştir, göğü öyle genişleten biziz).

SY: Göğü Biz çok sağlam bir şekilde bina ettik, onu genişleten Biziz. (Çünkü biz geniş kudret ve hâkimiyet sahibiyiz. Mûsiûn: Geniş güç ve kudret sahibi mânasına olduğu gibi "genişleten" mânasına da gelir. Allah'ın bu büyük kâinatı bir kere yaratıp bırakmadığını, bilakis onu devamlı olarak genişlettiğini gösterir. 20. yüzyılda bulunan kâinatın genişlemesi düşüncesi, evrenin sonlu bir büyüklüğe sahip olmasına rağmen, alan olarak sürekli genişlediğini ifade eder.)

d. Rahmân sûresi (55), 6. âyet

﴿وَالنَّجْمِ وَالشَّجَرِ يَسْجُدَان﴾

Âyetteki “necm” lafzının iki anlamı vardır: Birincisi *yıldız* anlamıdır. Önceki âyette geçen güneş ve ay lafızları da bu anlamı akla getirmektedir. İkinci anlamı ise bakliyat türü vb. gövdesiz bitki şeklindedir ve bazı âlimlere göre maksat da budur.⁶⁷ Zeccâc' göre her iki anlam da mümkündür.⁶⁸ Türkçe meallerde her iki anlam da verilmiştir.

a. Yakın anlamı verenler:

ME: yıldızlar ve ağaçlar [O'nun önünde] yere kapanırlar.

SY: Yıldızlar ve bitkiler hep secdededirler.

b. Uzak anlamı verenler:

DİB (Eski): Bitkiler ve ağaçlar O'nun buyruğuna boyun eğerler.

DV: Bitkiler ve ağaçlar secde ederler.

EO: Çemen, ağaç secdedan.

ÖD – HE : Otlar ve ağaçlar secde ederler.

⁶⁷ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 3/112; Zemahşeri, *Keşşâf*, 4/444; Zerkeşi, *Burhân*, 3/445; Derviş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 9/399-400.

⁶⁸ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 5/96.

SA: Necm (bitkiler, yıldızlar) ve ağaçlar (Allah'a) secde etmektedirler.
YNÖ: Çimen/yıldız ve ağaç secde ediyorlar.

e. En`âm sûresi (6), 60. âyet

﴿وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفِّيَكُمْ بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ﴾

Âyet-i kerîme küfür ehline hitap etmektedir. Buradaki مَا جَرَحْتُمْ ifadesinin iki anlamı vardır. Birincisi ve ilk akla gelen anlamı *yaraladığınız şeyi* şeklindedir. Türkçedeki cerrahat, cerrah, cerrahî vb. lafızlar da bu kökten gelmektedir. İkincisi ve burada kastedilen anlamı ise *işlediğiniz şeyi (günahı)* şeklindedir.⁶⁹ Câsiye sûresi (45) 21. âyetinde geçen ﴿اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ﴾ “kötülükleri işleyenler” ifadesi de bunu desteklemektedir. Bu durumda âyet-i kerîmenin mânası “Geceleyin sizi öldüren (uyutan), gündüzün de işlediğiniz (günahları) bilen O’dur.” şeklinde olmaktadır. Buradaki tevriye mucerred tevriyedir. Çünkü âyette tevriyeli ifadenin yakın ve uzak anlamını çağrıştıracak bir lafız bulunmamaktadır. Türkçe meallerde de bu anlam verilmiştir.

f. Yûsuf sûresi (12), 42. âyet

﴿أَذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ، فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ﴾

Âyetteki “Rabbihî” ifadesinin iki anlamı vardır: Birincisi ve ilk akla gelen yakın anlamı *ilâh*, ikincisi ise *efendi* anlamıdır. Burada öncesinde geçen “Rabbike” ifadesi olmasaydı tevriye ortadan kalkar ve “Rabbihî” ifadesinden *ilâh* anlamı çıkardı. Ancak öncesine bağlı olarak ikinci anlam kastedilmiştir.⁷⁰ Çünkü daha sonra gelen âyette “(Zindandaki) iki kişiden kurtulmuş olan, uzun bir zaman sonra (Yusuf'u) hatırlayarak dedi ki:...”⁷¹ denilmektedir. Bu âyet de ikinci anlamı desteklemektedir. Zeccâc’a göre ise birinci anlam yani ilâh anlamı kastedilmiştir.⁷² Âlimler *Rab* lafzının Allah’ın dışında tamlamasız yalın halde kullanılmayacağını söylemişlerdir. İnsanlar için yalnızca isim tamlaması halinde kullanılabilir.⁷³ İlgili lafza incelediğimiz meallerde ikinci yani efendi anlamının verildiği görülmektedir.

⁶⁹ Zemahşeri, *Keşşâf*, 2/32; Süyûtî, *Mu’teraku’l-Akrân*, 2/138; Besyûnî, *İlmu’l-Bedî*, s. 45.

⁷⁰ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 2/46; İbn Kuteybe, *Garîbu’l-Kur’ân*, s. 217.

⁷¹ Yûsuf 12/45.

⁷² Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, 3/112.

⁷³ Kurtubî, *el-Câmi*, 1/136-137; Abdülkâdir Hüseyin, *Fennu’l-Bedî*, s. 66.

h. Tevbe sûresi (9), 29. âyet

﴿حَتَّىٰ يَظْطُوعُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ﴾

Âyetteki ﴿عَنْ يَدٍ﴾ ifadesi iki anlama gelmektedir. Birincisi ve yakın anlamı “elden”, ikincisi ise “zilletle, tam bir itaatle” şeklindedir. İfadenin öncesindeki “cizye vermek” fiili ilk anlamı çağrıştırmaktadır. Zeccâc ve İbn Manzûr'a göre ifade zilletle mânasına gelmektedir.⁷⁴ Bazı tefsirlerde de ilk anlam olarak uzak anlamı verilmektedir. Daha sonra yakın anlamı da sunulmaktadır.⁷⁵ Buradaki tevriye muheyye'dir. İncelediğimiz Türkçe meallerde birkaçı hariç genelde ilk ve yakın anlamı tercih edilmiştir. İkinci anlama göre âyetin meali şöyledir: “...zelil bir vaziyette tam bir itaatle, cizye verinceye kadar...”⁷⁶

a. Yakın anlamı verenler:

DİB (Eski): ...boyunlarını bükup kendi elleriyle cizye verene kadar savaşın.

DİB (Yeni) : küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın.

DV: ...küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.

EHY: küçülmüş oldukları halde elden cizye verecekleri hale kadar harbedin

EO: küçülmüş oldukları halde elden cizye verecekleri hale kadar harbedin.

ME: tâ ki [savaş yoluyla] baş eğdirilip kendi elleriyle başışıklık vergisi ödeyinceye kadar.

ÖNB: zeliller olarak kendi elleriyle cizye verecekleri zamana kadar muharebede bulunun.

SA: küçül(üp boyun eğ)erek elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşın.

YNÖ: boyun eğerek kendi elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşın.

b. Uzak anlamı verenler:

SY: zelil bir vaziyette tam bir itaatle, cizye verinceye kadar savaşın.

⁷⁴ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/442; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XV, 424; Râzî, *Muhtâru'l-Sihâh*, s. 309;

⁷⁵ Beyzâvî, *Tefsîru'l-Beyzâvî*, İstanbul, ts., 1/497; İsmail el-Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tafsîri'l-Beyzâvî*, Dersaadet, ts., 4/27; Sâbüni, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/493.

⁷⁶ Bu mâna Suat Yıldırım'ın mealinden alınmıştır.

Görüldüğü gibi tevriyeli ifadelerdeki uzak ve yakın anlam özelliği meal-
re de yansımıştır. Genelde tevriyeli ifadelere anlam verilirken çoğunluk meal
yazarları uzak ve yakın anlam verme noktasında fikir birliği içindedirler.
Ancak bazı âyetlerin mealinde bu fikir birliği görülmemektedir. Bu da lafzın
her iki anlama da muhtemel olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır. Buna
binaen bazı meallerde ise lafzın olduğu gibi bırakıldığı Türkçesinin verilme-
diği de görülür.

Kaynaklarda burada ele aldığımız âyetler haricinde de tevriyeden bahse-
dilir. Ancak bunlarda tevriye olduğu şeklindeki bilgilere tam olarak kani
olamadığımız için bu âyetleri çalışmamıza dahil etmedik.⁷⁷

Arapların şiir ve belâğatin zirvesinde olduğu bir dönemde inen Kur'ân-ı
Kerîm'in üslubundaki güzellik onu inkâr edenleri dahi hayrete düşürmüştür.
Üslûbundaki bu mükemmellik sebebiyle Kur'an belâgat ilminin en sağlam
kaynağı olmuştur. Bu ilme ait kaynaklarda edebî sanatlar izah edilirken
âyetlerden de misaller verilmiş ve Kur'an'daki edebî güzelliklere işaret
edilmiştir. Kur'an'daki bu edebî güzelliklerden birisi de tevriyedir.

Uygun düştüğünde sözü açıkça söylemek yerine tevriyeli bir üsluba baş-
vurmak o sözün etkisini daha da artırır. Bazı belâgat ve tefsir âlimlerinin de
ifade ettikleri gibi belâgatte tevriyeden daha ince, daha latîf, Allah ve
rasûlünün kelâmındaki müteşâbih sözleri anlama noktasında tevriyeden
daha faydalı bir sanat dahî yoktur. Tevriye kalpte etkili olan en önemli edebî
sanatlardan birisidir.

Şüphesiz tevriyenin dışında Kur'ân-ı Kerîm'de daha birçok edebî güzellik
mevcuttur. Belâgat ve tefsir kitapları bunların örnekleriyle doludur. Bunlar
Kur'ân-ı Kerîm'in lafıyla da mucize olduğunu göstermektedir. Çünkü Arap-
ların şiir ve hitabet açısından zirvede olduğu bir dönemde nâzil olan
Kur'ân-ı Kerîm, inkârcılara Kur'an'ın bir benzerini hatta bir sûresinin benze-
rini getirmeleri çağrısında bulunarak onlara meydan okumuş, onlar da bunu
yapmaktan aciz kalmışlar, denemeye kalkışanlar da başarısız olmuşlardır.

⁷⁷ Süyûtî, *İtkân*, 2/182-183; Zerkeşî, *Burhân*, 3/445-447; Abdülkâdir Hüseyin, *Fennu'l-
Bedî*, s. 66-68. Bu âyetler şunlardır: Al-i İmrân 3/39, Mâide 5/4, Tevbe 9/21, Yûnus
10/92; Yûsuf 12/95, Sebe 34/28, Şûrâ 42/28, Muhammed 47/6, Vâkıa 56/17, İnsan
70/19, Gâşîye 88/8.

Kaynakça

- Abdülkâdir Hüseyin, *Fennu'l-Bedî*, Dâru's-Şurûk, Beyrut, 1403/1983.
- Abdünnebi b. Abdürresûl, *Destûru'l-Ulemâ ev Câmiu'l-Ulâm fi Istilâhâti'l-Funân*, çev. Hasan Hâni Fahs, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 2000.
- Abdünnâfi İffet Efendi, *en-Nef'u'l-Muavvel fi Tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1289.
- Bagdâdî, Ebû Bekr Takiyyüddîn Ali b. Abdullah el-Hamevî, *Hizânetü'l-Edeb*, (nşr. İsmâ Şeitü), I-II, Beyrut, 1997.
- Besyûni, Abdülfettâh Besyûni, *İlmu'l-Bedî Dirâse Târîhiye ve Fenniye li-Usulî'l-Belâga ve Mesâilî'l-Bedî*, Kahire, 1987.
- Beşşâr b. Burd, *Dîvân*, (nşr. Bedreddîn el-Alevî), Dâru's-Sekâfe, Beyrut, 1983.
- Beyzâvî, *Tefsîru'l-Beyzâvî el-Musemmâ bi-Envâri't-Tenzîl ve Esrâri't-Te'vîl*, (nşr. Abdülkâdir Arafât el-Aşâ Hasûne), Beyrut, 1996.
- Bolelli, Nusreddin, *Belâgat Beyân-Meânî-Bedî İlimleri Arap Edebiyatı*, İFAV, İstanbul, 2001.
- Bonebakker, S. A., "Tawriya", *The Encyclopaedia of Islam*, (New Edition), Vol. X (Fasc. 169-170), Leiden 1999, s. 395.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, (nşr. Mustafa Dîb el-Bugâ), Dâru İbni Kesîr, I-VI, Beyrut, 1987.
- Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, (nşr. Fevzi Atavî), Dâru Sa'b, I-II, Beyrut 1968.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcü'l-Lüga ve Sihâhu'l-Arabîyye*, (nşr. Ahmed Abdülgafûr Atâr), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, I-VI, Beyrut, 1987.
- Coşkun, Menderes, "Tevriye ve Çeşitleri Üzerine Düşünceler", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4, Fall 2007, s. 248-261.
- Cürcânî, Abdülkâhir, *Delâilu'l-İcâz fi İlmi'l-Meânî*, (nşr. M. Reşid Rızâ), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1994.
- a.mlf., *Esrâru'l-Belâga fi İlmi'l-Beyân*, (nşr. Muhammed el-İskenderânî, M. Mes'ûd), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1998.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf, *Ta'rifât*, (nşr. İbrahim el-Ebyârî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405.
- Dirâz, Sabbâh Ubeyd, "et-Tevriye", *el-Mevsûatü'l-İslâmiyye el-Âmme*, Kahire 1422/2001, s. 434.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Suneni Ebî Dâvûd*, (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid), Dâru'l-Fikr, I-IV, yy., ts.
- Ebû Hayyân, Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Endelüsî el-Gırnâtî, *et-Tefsîru'l-Kebîr el-Musemmâ bi'l-Bahri'l-Muhîr*, I-VII, Riyad, ts.
- Ebû Setit, Şehhât Muhammed Abdurrahman, *Dirâsât Menhecîyye fi İlmi'l-Bedî*, Kahire, 1414/1994.
- Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseyinî el-Kefevî, *el-Kulliyât*, (nşr. Adnan Derviş, Muhammed el-Mudarı), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993.

- Ebü'l-Ferec el-İsfehânî, *el-Agânî*, (nşr. Abd Ali Muhennâ), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-XXV, Beyrut, 1986.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî, *Tehzîbu'l-Lüga*, (nşr. İbrahim el-Ebyârî), Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Kahire, 1967.
- Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd, *Meânî'l-Kur'ân*, Âlemu'l-Kütüb, I-III, Beyrut 1980.
- Feyyâz, Muhammed Câbir, "et-Tevriyetü ve Huluvvü'l-Kur'ânî'l-Kerîm minhâ", *Mecelletü'l-Mecma'i'l-İlmî el-İrâkî*, Sayı 34, C 2, 1403/1983, s. 232-279.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Misbâhu'l-Munîr*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, ts.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yâküb, *el-Kâmus el-Muhît*, yy., ts.
- Hâkim en-Neysâbüri, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *el-Mustedrek ale's-Sahîhayn*, (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 1990.
- Heyyib, Ahmed Fevzî, *el-Hareketü's-Şi'riyye Zemene'l-Memâlik fî Halebi's-Şebâ*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1986.
- İbn Abdî Rabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdî Rabbih el-Endelüsî, *el-İkdu'l-Ferîd*, nşr. Ahmed Emîn vd., I-VII, Kahire, 1969.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüga*, (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), I-VI, Kahire, 1970.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed, *Sahîhu İbni Hibbân*, (nşr. Şuayb el-Arnaûd, Müessesetu'r-Risâle), I-XVIII, Beyrut 1993.
- İbn Hicce el-Hamevî, Takiyyüddîn Ebû Bekr Ali b. Abdullah, *Hizânetü'l-Edeb*, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, I-II, Beyrut 1987.
- İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Kahraman Yay., I-VIII, İstanbul, 1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sunenu İbni Mâce*, (nşr. M. Fuâd Abdülbâkî), Dâru'l-Fikr, I-II, Beyrut, ts.
- İbn Mâlik, Ebû Abdullah Bedreddîn b. Mâlik ed-Dimeşkî eş-Şehir bi-İbni'n-Nâzım, *el-Misbâh fî'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, (nşr. Abdülhamid Hindâvî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, I-XV, Beyrut, ts.
- İbn Reşîk el-Kayravânî, Ebû Ali Hasen b. Reşîk, *el-Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbih ve Nakdih*, (nşr. Abdülhamid Hindâvî), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2001.
- İbnü'l-Esir el-Cezerî, Ebû's-Saâdât, el-Mubârek b. Muhammed, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Eser*, (nşr. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, M. Muhammed et-Tenâhî), el-Mektebetü'l-İlmiyye, I-V, Beyrut, 1979.
- İsferâyînî, İbrahim İsamuddîn, *el-Atvel Şerhu Telhîsi Miftâhî'l-Ullâm*, (nşr. Abdülhamid Hindâvî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- İshakoglu, Ömer, *Türklerin XV-XVI. Asırlarda Arapça Belâgate Yaptığı Katkıları*, İstanbul, 2004, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ fî Sinâati'l-İnşâ*, (nşr. Yûsuf Ali Tavail), Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1987.

- Kazvîni, Celâlüddin Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb, *el-Îzâh fî Ulûmi'l-Belâga*, I-II, Kahire, ts.
- a.mlf., *Telhîs ve Tercümesi Kur'an'ın Eşsiz Belâgati*, (nşr. Nevzat H. Yanık, Mustafa Kılıçlı, M. Sadî Çöğenli), İstanbul, ts.
- Konevî, İsmail, *Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, Dersaadet, I-VII, yy., ts.
- Kurtubî, *Tefsîru'l-Kurtubî*, (nşr. Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî), Dâru'l-Fikr, I-XXI, Beyrut 1985.
- Merâgî, Mahmud Ahmed Hasan, *fî'l-Belâgati'l-Arabiyye İlmu'l-Bedi*, Dâru'l-Ulûmi'l-Arabiyye, Beyrut, 1411/1991.
- Mubârekfûri, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-X, Beyrut, ts.
- Muhaysin, Muhammed Sâmir, *Ravâiu'l-Beyân fî İ'câzi'l-Kur'an*, Dâru Muhaysin, Kahire, 2002.
- Münâvî, Abdurraûf, *Feyzu'l-Kadir*, el-Mektebetü't-Ticâriyye el-Kübrâ, I-VI, Mısır, 1356.
- Rahîm, Mikdâd, *el-Muveşşehât fî Bilâdi's-Şâm münzü Neş'etihâ hattâ Nihâyeti'l-Karnî's-Sânî Aşera el-Hicrî*, Âlemu'l-Kütüb, yy. ts.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir, *Muhtâru'l-Sihâh*, (nşr. Mahmûd Hâtır), Beyrut, 1995.
- Saîdî, Abdülmüteâl, *Bugyetü'l-Îzâh li-Telhîsi'l-Miftâh fî Ulûmi'l-Belâga*, Mektebetü'l-Âdâb, I-IV, Kahire, 1997.
- Saraç, M. A. Yekta, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Bilimevi, İstanbul 2001.
- a.mlf., "Tevriyedeki İham", *İlmî Araştırmalar*, XIII, 134-149.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdümelik b. Muhammed en-Neysâbüri, *Yetîmetü'd-Dehr fî Mehâsini Ehlî'l-Asr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-V, Beyrut, 1983.
- Sekkâkî, Ebû Yâküb Yûsuf b. Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-Ulâm*, (nşr. Abdülhamid Hindâvî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- Subkî, Bahâuddîn Ebû Hâmid Ahmed b. Ali b. Abdülkâfi, *Arûsu'l-Efrâh fî Şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, (nşr. Halil İbrahim Halil), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, 2001.
- Süyûtî, Celâlüddin, *Mu'teraku'l-Akrân fî İ'câzi'l-Kur'an*, (nşr. Ahmed Şemsuddîn), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-III, Beyrut, 1988.
- a.mlf., *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, 1991.
- a.mlf., *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993.
- a.mlf., *el-Câmiu's-Sagîr fî Ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr*, I-II, Mısır, ts.
- Şevki Dayf, *el-Belâga, Tatavvur ve Târîh*, Dâru'l-Maârif, Kahire, ts.
- Taberî, İbn Cerîr, *Tefsîru't-Taberî*, Dâru'l-Fikr, I-XXX, Beyrut, 1405.
- Teftâzânî, Sa'duddîn, *el-Mutavvel Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-Ulâm*, (nşr. Abdülhamid Hindâvî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- a.mlf., *Muhtasarü'l-Meânî*, Eser Kitabevi, İstanbul, 1960.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ es-Sulemî, *Sunenu't-Tirmizî*, (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir vd.), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, I-V, Beyrut, ts.
- Ünver, Mustafa, *Kur'an'dan Mesajlar*, Sidre Yayınları, Samsun, 2000.

- Ez-Zebîdî, Muhibbuddîn Ebû Feyz es-Seyyid Muhammed Murtezâ el-Hüseynî, *Şerhu'l-Kâmûs el-Musemmâ bi-Tâci'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Fikr, I-X, yy., ts.
- Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuh*, (nşr. Abdülcelil Abduh Şelebi), Âlemu'l-Kütüb, I-V, Beyrut 1988.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *Esâsu'l-Belâga*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1979.
- a.mlf., *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidit-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vîl*, (nşr. Mustafa Hüseyin Ahmed), Dâru'r-Rayyân li't-Türâs, I-IV, Beyrut, 1987.
- Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvattai'l-İmâm Mâlik*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 1411.